Др Марија Игњатовић,*
Доцент Правног факултета,
Универзитет у Нишу

Прегледни научни чланак

UDK: 347.9(37)

Рад примљен: 07.03.2014.
Рад прихваћен: 01.04.2014.

*ЕВОЛУТИВНИ РАЗВОЈ ГРАЂАНСКОГ СУДСКОГ ПОСТУПКА У РИМСКОМ ПРАВУ***

Апстракт: *Аутор је, полазећи од анализе легисакционог поступка, који се први развио у оквиру римске цивилне процедуре, па све до последњег екстраординарног поступка, констатовао да је последњи поступак у пружању правне заштите одиграо круцијалну улогу у настанку и дефинисању савременог грађанског судског поступка. Посебна пажња је посвећена појмовном одређивању сва три појавна облика римске цивилне процедуре и њихових основник карактеристика. На основу свеукупне анализе, аутор је дошао до закључка да је од значаја за савремено право последња фаза у развоју римског грађанског судског поступка, па је из тог разлога, овом поступку и посвећена посебна пажња у самом раду. Посебан предмет анализе су и процесуална средства која су коришћена у циљу остваривања правне заштите на суду. На тај начин, аутор је још једном указао на чињеницу да су корени и основна процесуална средстава, којима се остварује судска заштита субјективних права, своје дубоке корене имали још у римском праву.*

Кључне речи: *римски грађански судски поступак, легисакциони, формуларни, екстраординарни, процесуална правна средства.*

1. Увод

Судски поступак у римском праву је посебно значајан, јер се римско право током свог постојања развијало кроз правну праксу и судски поступак (Мојовић, 2008:11). За римско право је посебан значај имао судски поступак и римско схватање о тужби (***actio***), која је централни појам римског права и поступка. У римском праву није, као у савременом праву, постојала подела

* marija@prafak.ni.ac.rs

** Рад је реализован у оквиру пројекта бр. 179046, Министарства за просвету, науку и технолошки развој Републике Србије.

на материјално и процесно право, те су институти ових савремених грана права били испреплетани. Извори римског права показују да се постојање неког права и његова заштита заснивала на томе да ли у правним нормама постоји предвиђено правно средство којим се омогућава и обезбеђује заштита одређеног правом признатог интереса. *Actio* је, по схватању римских правника, било право да се од суда захтева оно што тужиоцу припада у конкретном случају по правним правилима.

Римски грађански поступак, на почетку свог настанка, карактеришу одређене особине заједничке свим народима на истом степену културног развоја. Суђење је веома дуго задржало приватни, недржавни карактер.

Првобитну заштиту својих права појединац је морао сам да обезбеди, путем самозаштите, што је у највећем броју случајева доводило до низа приватних ратова (Станковић, 1996:9). Настојећи да спречи приватне ратове, који су се водили за остварење права појединаца, и обезбеди унутрашњи мир, држава је предузимала мере за формирање организоване правне заштите.

Римска држава је релативно касно почела да забрањује самопомоћ ради остваривања права. Тај вид заштите права нарушавао је углед и ауторитет државе и организована правна заштита је започела увођењем посебних органа за решавање спорова међу појединцима. Ти органи су најпре били лица у која су стране у спору имале поверење и бирале га да им реши спор. Пошто се то лице упознало са спором у питању, оно је изрицало одлуку о томе како спор треба да буде решен. Пошто су стране у спору одбијале да спроведу одлуку или је изабрано лице одбијало да реши спор, држава је отпочела да преузима на себе, да уређује правила поступка за пружање правне заштите. Она су се, у почетку, састојала у одређеним формалностима, да би временом држава потпуно преузела пружање правне заштите у своје руке тако што је одређивала огране који је пружају и уређивала правила поступања. И поред тога што је држава почела да врши судску власт, она је и даље толерисала могућност да спор буде решен на основу неформалног споразума страна у спору (*compromisum*) и без учешћа државе. Стране у спору су стипулирале да им неки појединац реши спор и уговарале казну за случај да се добровољно не изврши одлука коју би он донео. Потом су стране у спору, са изабраним појединцем, закључивале посебан споразум (*pactum*) који се звао *receptum arbitri* којим се изабрани појединац обавезивао да ће решити спор у питању.

2. Легисакциони поступак

У развоју римског грађанског поступка уочавају се три појавна облика: легисакциони, формуларни и екстраординарни поступак.

Легисакциони поступак, (Игњатовић, 2003:275-285) који је био карактеристичан за период настанка Рима, одликовао је строги формализам, дужност органа да се држе прописане форме, самопомоћ, арбитража, подела поступка на два дела: *in iure* и *apud iudicem*, усменост и једноставност у суђењу, непостојање правних лекова и персоналана егзекуција.

Први део поступка је био *in iure* и он се водио пред претором који је имао задатак и овлашћење да организује суђење и решавање спора.Његов задатак је био да допусти или да одбије решавање спора и да допусти да спор реши изабрани судија.

У другој фази поступка - *apud iudicem*, појединац који је био судија, као приватно лице, решавао је спор. Пред њим су се изводили докази и он је одлучивао.

У легисакционом поступку тужилац је имао иницијативу од почетка до краја поступка, јер су његови интереси били повређени.

Суђење је почињало тек ако су обе странке биле присутне јер је у поступку важио принцип *audiatur et altera pars* – нека се чује и друга страна.

Позивање странака на суд (*in ius vocatio*) било је различито организовано у сваком облику римске цивилне процедуре. Пошто је улога државе у првом периоду била минимална, то је и њена активност у погледу позивања странака да дођу пред суд била недовољно изражена. Тужилац је био дужан да сâм лично позове туженог пред суд, тако да је он имао улогу органа позивања. Позивање је имало усмену форму. Обично се то чинило тако што је тужилац долазио пред кућу туженог и, уз гласно изговарање свечаних речи, тако да га чују комшије, позивао је туженог да дође на суд. На овај начин, остваривао се принцип јавности, а с друге стране, тужилац је имао сведоке, као доказ, да је лично позвао туженог. „Онај ко хоће са другим да се парничи, мора да га позове на суд, а ако овај не дође, подлеже казни из преторовог едикта“ (Станојевић, 1982:319). У случају да тужени одбије да дође на суд, пошто се ово одбијање констатује у присуству сведока, тужени је губио парницу (*indefensus*). Исте последице су погађале одсутно лице у легисакционом поступку (Маленица, 1999:354). Ако тужилац није био у могућности да пронађе туженог и да га позове пред суд , поступак се уопште није могао покренути. У том случају, тужилац је имао право да захтева обезбеђење свог потраживања предајом имовине несолвентног дужника. Старим и болесним особама тужилац је морао да обезбеди кола

за превоз (Станојевић, 2001:164). У случају да није био спреман да то одмах учини, морао је да одреди једно лице (*vindex*), као јемца, који би гарантовао за туженог да ће се одређеног дана појавити пред магистратом.

По пријему позива за суђење, тужени је био дужан да одмах приступи надлежном органу.

По правилу, поступак је вођен и окончаван истог дана. То показује да је правна заштита пружана у складу са принципом хитности и да није било одуговлачења у суђењу. У случају да се поступак није могао окончати истог дана, тужени, за кога суд није био сигуран да ће се поново појавити, био је дужан да положи кауцију (*vadimonium*). Полагањем кауције тужени је гарантовао да ће се одређеног дана појавити на расправу пред судом. Уколико тужени не би положио кауцију, тужилац је имао право да га држи у кућном притвору до дана када се настављао поступак да би обезбедио његово присуство на суђењу (Благојевић, 1960:12).

Странке су биле дужне да саме предлажу доказе о ономе што су тврдиле и саме су изводиле све доказе које су сматрале релевантим. Оне су лично испитивале сведоке у погледу околности које су биле спорне и у погледу којих се нису слагале. Ако би тужилац успео у поступку, он је сам или уз помоћ рођака морао да се стара да се судска пресуда изврши. Самопомоћ је била битно обележје поступка извршења судских одлука, јер римска држава није располагала инструментима принуде којима би могла да принудним путем спроведе судску одлуку.

Најстарији римски грађански судски поступак, познат као легисакциони поступак, добио је назив по легисацијама, које су биле строге и формалистичке тужбе засноване на закону. Оне су биле карактеристичне за старо право. Легисакције су могле да буду декларативне, уколико су имале за циљ утврђивање да ли неко право постоји или не, и егзекуторне, уколико су имале за циљ извршење неког права чије постојање је било утврђено у некој одлуци. Постојало је неколико врста легисација: *legisactio sacramento*, *legisactio per iudicis postulationem*, *legisactio per condictionem*, *legisactio per manus iniectionem*, *legisactio per pignoris capionem* и поступак *per sponsionem*.

Legisactio sacramento био је поступак који је постојао још пре доношења Закона XII таблица. Добио је име по опклади од 50 или 500 аса, које су обе странке полагале приликом литисконтестације. Победник у поступку добијао је свој новац назад док је остале паре задржавала држава као неку врсту таксе. Поступак је имао две варијанте: *legisactio sacramento in personam* о коме нема много података, и *legis sacramento in rem* где су странке доносиле пред магистрата спорни предмет и свака је понаособ тврдила да је њој припадала та ствар (*vindicatio* и *contravindicatio*).

Legisactio per iudicis postulationem био је поступак који се примењивао за заштиту обавеза проистеклих из стипулације, и других вербалних контраката као и за вођење радних спорова. Поступак је много био једноставнији од претходног, јер је судија био именован одмах по захтеву тужиоца.

Legisactio per condictionem био је поступак који се водио поводом спорних потраживања која су се односила на одређену суму новца или на одређене ствари. Поступак је био сличан претходно наведеним поступцима а судија се именовао по истеку рока од 30 дана.

Legisactio per manus iniectionem био је најстарији институт римског извршног поступка, описан још у Закону XII таблица. Служио је као средство за извршење пресуде и наплату новчаних потраживања и то извршењем на самој личности дужника. Представљао је, значи, вид персоналне егзекуције. Персонална егзекуција, како смо то већ нагласили, поред самопомоћи, била је друга значајна карактеристика легисакционог поступка. У случају да дужник није могао да плати дуг, она је доводила до ропства и до смрти дужника. Пошто није било посебних правила извршне процедуре, поступак спровођења извршења био је сличан парничном и покретао се специфичном тужбом *legis actio per manus iniectio*. Спроводио се на следећи начин: пошто би пресуда била донета и пошто је протекао рок од 30 дана и тужени – дужник није добровољно у том року испунио обавезу, тужилац – поверилац је лично приводио дужника пред магистрата. Тужилац је у присуству магистрата стављао руку на дужника и изговарао би свечану формулу:

„*Quod tu mihi iudicatus (sive damnatus) es sestertium X mila, quandoc non soluisti, ob aem rem ego tibi sestertium X milium iudicati manum inition* – Будући да си осуђен (или кажњен) да ми платиш десет хиљада сестерција, а како ниси платио, стављам руку на тебе због досуђених десет хиљада сестерција“ (Благојевић, 1960:16).

На овакву тужбу тужени није имао право ништа да одговори ни да се брани. Магистрат је одмах допуштао тужиоцу да дужника одведе кући и да га стави у окове. Ако дуг не би био плаћен ни током тих 60 дана кућног притвора, поверилац је имао право да дужника прода као роба или да га убије.

Legisactio per pignoris capionem била је вансудска поцедура која је служила за намирење поверичевог потраживања. Поступак се састојао у томе што је црквени орган или јавни службеник узимао у залогу одређену ствар дужника све док овај не би платио дуг. Овај поступак је био примењиван у строго уским оквирима и служио је за извршење оних тражбина које су

имале сакрални или јавни карактер. Појединац се није могао служити овим поступком, осим у случајевима делегације од стране јавне власти. Дакле, поступак *legisactio per pignoris capionem* употребљаван је када су били у питању одређени спорови на основу обичаја, а у неким случајевима и на основу закона. Могућност заштите својих права, путем овог поступка, на основу обичаја имали су војници против лица која су им дуговала *aes militariae* **(**војну плату), *aes questare* (куповну цену за коња) и *aes hordearium* (накнаду за исхрану коња). Закон XII таблица је прописивао ово право и за продавца жртвених животиња, којима није била исплаћена цена; закупцима животиња за исплату закупнине коју су наменили храмовима као и порезницима за наплату пореских дуговања (Станојевић, 1982:256). Иако неки римски правници истичу да се овај поступак не може уврстити у легисакције, јер је реч о вансудском поступку, ипак преовладава мишљење да је овде реч о легисакцији, јер се предузимала путем свечаних речи и ритуала – одузимање ствари. Њен значај се не може оспорити. Она је, са једне стране, представљала доказ о почетку ширења реалне егзекуције јер се извршење није спроводило према личности дужника, већ према његовој имовини, док је, са друге стране, представљала ширење система извршног права (Игњатовић, 2004:300-315).

Поступак *per sponsionem* се јавио са циљем да се одстрани плаћање код стварноправних спорова. Тужилац који је желео да поднесе виндикациону тужбу, да би избегао плаћање по сакраменту, позивао је туженог на условну стипулацију. Тужени је прихвато ову стипулацију будући да је за њега она значила престанак опасности да изгуби sacramentum.

Легисакциони поступак је важио у Риму скоро више од пет векова. Међутим, његова строга формалност и тајанственост, сва ризичност вођења, скупоћа и компликованост, немогућност да на један времену и условима одговарајући начин пружи правну заштиту промењеним и повећаним привредним односима и развијеном друштвеном животу, учинила је да је легисакциони поступак временом постао „несавршен“, па је самим тим, постао и кочница даљег друштвеног и правног развоја. Велики формализам легисакционог поступка, у периоду када се крајем републике развио правни саобраћај и када је био уведен читав низ правних послова *bona fidei*, наметао је потребу предузимања одређених мера у циљу његовог ублажавања. Ова потреба се посебно осетила у области извршне процедуре, с обзиром на суровост персоналне егзекуције, као јединог облика извршења. Иако су неки кораци, у том смислу, предузети још у току важења легисакционог поступка, они нису дали посебне резултате. Многи недостаци легисакционог поступка још су били присутни.

3. Формуларни поступак

До радикалних реформи дошло је са доношењем *Lex Aebutia* и *leges Iuliae* између 150 и 17. пре н.е. Одредбама ових закона регулисан је био нови грађански судски поступак – формуларни. Међутим, увођење новог поступка није извршено одједном, већ постепено.

На скоро 100 година пре доношења *leges Iuliae* (Berger, 1991:553), којом је за званични поступак проглашен формуларни поступак, донет је био *Lex Aebutia* (Berger, 1991:547), који је говорио о допуштености употребе формуларног поступка. По мишљењу чувеног правника Жирара (Благојевић, 1960:25), вероватно да је у овом прелазном периоду странкама припадало право самосталног избора да ли ће у конкретном случају бити употребљен легисакциони или формуларни поступак. Управо донети закони у области извршне процедуре пружали су могућност странкама да користе неформалну тужбу (*actio iudicati*) која је била усмерена на извршење било путем персоналне или реалне егезукуције. Процену допуштености, дејства и последице нове неформалне тужбе вршили су државни органи. Што се тиче вршења самих принудних радњи у циљу извршења, оне су и даље припадале повериоцу, као и у легисакционом поступку. Међутим, оно што битно разликује извршење у формуларном поступку, било је то што поверилац више није могао да прода дужника или да га убије у циљу намирења свог потраживања. Уместо тога, он је могао да задржи дужника у свом кућном притвору, све док он својим радом не отплати дуг. Предмет извршења је била личност, али не њена слобода, већ рад те особе. Ово још увек није значило реалну егзекуцију у правом значењу, али је сасвим сигурно значило њен зачетак. Тек је касније, залагањем претора, било уведено извршење на имовини дужника.

Формуларни поступак био је редовни поступак на основу писаних формула. Поступак је и даље задржавао употребу самопомоћи и поделу поступка у две фазе: *in iure* и *apud iudicem*. Разлика у односу на претходни поступак огледала се у томе што су вербалне изјаве, овим поступком, биле замењен писаним изјавама. Формула (писана изјава) морала је да садржи одређене делове (*partes*): именовање судије био је први и најважнији део, затим тужиочев захтев (*intentio*) у коме је тужилац тврдио да има неко право или да му оптужени нешто дугује и последњи део формуле био је правни основ (*demonstratio*), тј. да би тужилац могао да добије парницу, он је морао да буде заснован на неком признатом правном основу. Формула је могла да садржи и додатке (*adiectiones*).

Praescriptio је било ограничење којим је странка штитила своја права која нису била спорна; exceptio или приговор је било процесно средство за

заштиту туженог. У погледу извршења, и даље је постојала персонална егзекуција тј, извршење на личности дужника. Иако је и даље у себи садржао неке од елемената легисакционог поступка, формуларни поступак (као редовни поступак) је од свих начина решавања спорова највише утицао на опште особине и квалитете римског права.

Формуларни поступак, који је уведен у другом веку пре нове ере, коришћен је паралелно са легисакционим поступком и није се битно разликовао од њега.

Основне карактеристике формуларног поступка биле су: мањи формализам, слобода државних органа да састављају формуле у циљу пружања правне заштите, повећана писменост, самопомоћ, арбитража, подела поступка на два дела.

Формуларни поступак се одвијао у две фазе. Фаза *in iure* одвијала се пред претором који је отварао случај и дозвољавао да се покрене решавање спора, док се фаза *apud iudicem* одвијала пред судијом са циљем да се спор реши и донесе пресуда.

Суђење је било јавно. Публика је бучно пратила ток поступка. Поред оних који су били заинтересовани за решење спора или за парничаре, било је и наручене публике која се понашала навијачки.

Новине у формуларном поступку биле су у томе што је претор уводио нова правна средства, што је састављао писану формулу, што је престао физички начин довођења туженог пред суд, што је уведено новчано кажњавање због изостанка туженог, што се постепено јављало писано позивање на суђење.

Претор је проверавао да ли стране у спору могу да буду странке у поступку (да буду тужилац и тужени) и, постављањем питања, проверавао какав став има тужени у односу на спор тј. да ли се брани од тужбе или не или се уздржава од учешћа у поступку.

Уколико је тужени признао оно што је тужилац од њега тражио, поступак се обустављао и магистрат је констатовао признање које је имало дејство правноснажне судске одлуке. Кад се тужени није изјаснио да ће се бранити и уздржавао од изјашњења (није узвраћао заклетву или није полагао кауцију), поступак се није могао водите јер није било сагласности обе странке и поступак се окончавао. Да би се заштитили интереси тужиоца, римско право је предвиђало извршење по наређењу магистрата зависно од конкретних околности предајом ствари у државину, на имовини или алтернативно на личности или на имовини. Ако се тужени бранио, он се упуштао у парницу и поступак би се настављао пред судијом. Магистрат је састављао формулу која је представљала писано упутство о томе како треба решити спор.

Формула се састојала из неколико делова: 1) именовање судије (нпр. „Нека судија буде Тицијe“) и означавање странака чији се спор решава; 2) опис спора у коме је изложено оно што тужилац жели; 3) правни основ за решавање спора; 4) налог судији да на одређени начин реши спор (да усвоји оно што тужилац тражи или да одбије његово тражење). Поред обавезних делова, формула је могла да садржи и неке необавезне делове.

Уколико се тужени бранио и истицао приговоре, претор је у формулу могао да укључи и ексцепције туженог (*exeptio*).

У другој фази поступка, пред судијом се спроводио доказни поступак да би се утврдила истинитост важних чињеница. Странке су изводиле доказе и као доказна средства коришћени су: сведоци, саслушање самих странака, признање, изјаве под заклетвом, исправе, увиђај, *corpora delikti*, изјаве које су дали робови под тортуром. Докази су извођени непосредно пред судијом, у његовом присуству. Странкама су могли да помажу оратори који су се бавили адвокатским послом. Судије су слободно цениле изведене доказе. Најјачи агрументи су се заснивали на утврђеним чињеницама. Пошто је спровео поступак, судија је доносио одлуку.

У области извршног поступка, где је персонална егзекуција и даље била једини вид извршења, јавила се потреба за реформама. Ова потреба се осетила још у оквиру самог легисакционог пступка, где су чињени покушаји, нарочито у области извршног поступка, да се поправи положај дужника, тиме што би предмет персоналне егзекуције био рад дужника, а не његова личност. Тиме је било ускраћено право повериоцу да дужника убије или прода. Међутим, сви ови покушаји да се учине реформе и побољша положај дужника нису били довољни. Отуда се активношћу претора у периоду важења формуларног поступка уводи неформална тужба *actio iudicati*, која је била усмерена на извршење било путем персоналне или реалне егзекуције.

4. Екстраординарни поступак

Поред легисакционог и формуларног поступка, као редовне поступке, у римском праву је постојао и ванредни поступак (*cognitio extra ordinem*). Околности под којима се развио екстраординарни поступак (друштвене прилике, привредне кризе, утицај хришћанства, феудализација), утицале су на промене у дотадашњем начину суђења. Настао је нови судски апарат са промењеним поступком, и то најпре као факултативан, а од почетка домината као обавезан начин решавања спорова.

Ванредни поступак се примењивао на уређење спорова који нису могли да се решавају унутар редовних поступака. У трећем веку је опао значај формуларном поступку, па је тако овај ванредни поступак прерастао не само у редовни већ и у једини начин за решавање спорова. Као и сваки судски поступак и овај је био у потпуности последица државне организације у целини. Због тога се за овај поступак врло често користи и назив когниционо поступак (на основу утврђивања чињеница које је искључиво у рукама државних органа).

Овај поступак је донео многе новине које су постале темељ савременог грађанског судског поступка. То су били: јединствена организација судова, вишестепеност у суђењу, увођење жалбе као редовног правног лека итд. Све ове промене утицале су и на промену поступка у области извршног права. Извршење пресуде у овом поступку у многоме је слично данашњем извршењу. Као орган извршења јављао се искључиво чиновник, било да је то претор или неко друго лице. Када су били створени услови за спровођење извршења, принудне радње су предузимали државни органи, а не повериоци лично, како је то био случај у претходна два поступка. Извршење се по правилу, спроводило на имовини дужника, тзв. реална егзекуција (Игњатовић, 2004:306) (Станковић, 2001:9).

Екстраординарни поступак, који је уведен је у трећем веку нове ере, темељио се на потпуно различитим принципима у односу на претходна два поступка правне заштите.

Док су прва два поступка биле варијанте „приватног“ начина суђења, у којима је држава у највећем делу поступка остајала по страни (позивање на суд, доношење пресуде, извршење пресуде), дотле је, у екстраординарном поступку све било у рукама државе. Она је уређивала и прописивала и организациона и функционална процедурална правила. На то указују и следеће карактеристике овог поступка: поступак се више није делио на две фазе, па самим тим, није било места арбитражи; самопомоћ је била сведена на најмању могућу меру; уводи се метод легалних доказа који замењују постојећи метод слободне оцене; уводи се право на жалбу; дозвољено је било заступање странака за разлику од претходна два поступка где парничари нису могли бити заступани у поступку пред судом; уводе се правила о стварној и месној надлежности. Све то указује да се са увођењем екстраординарног поступка престало са традицијом „приватног“ суђења и да је држава преузела главну улогу у суђењу, почевши од позивања странака на суд па до доношења пресуде и њеног извршења (Станојевић, 2001:173).

За разлику од претходна два поступка, који су претежно „приватног“ карактера, екстраординарни поступак је био утемељен на сасвим другачијим принципима. Пошто је држава организовала поступак пружања правне заштите, то се одразило и на сам ток поступка, као и на позивање на суд.

Уместо раније дужности тужиоца да лично позове туженог на суд, сада тужилац, пошто најпре утврди ком надлежном суду треба да се обрати, подиже тужбу, обично у писаном облику. Тужилац је подносио своју тужбу суду тако што је предавао судском службенику или би је усмено диктирао на записник код суда и предлагао да суд достави тужбу туженом да би се он појавио пред судом.

Кад је тужба била подигнута, суд је позивао туженог (***litis denuntiatio***), пошто је држава организовала пружање правне заштите. Позивање је било тако организовано да је тужилац добијао од судског органа посебно овлашћење или је сам судски орган позивао туженог на суд. На тај начин, позивање на суд у римском грађанском поступку прелази у потпуности у руке државе, односно судске власти, чиме су постављени темељи савременог начина позивања на суд.

Ако се тужени не би одазвао на позив суда, доносила се пресуда и без његовог присуства с тим што није увек било пресуђено на штету изосталог туженог. Ако се тужилац не би појавио пред судом, губио је парницу с тим што је имао могућност да још једном покрене исту парницу. Уколико би тужени избегавао да дође пред суд, суд је одлучивао у његовој одсутности тако што је доносио пресуду због изостанка или контумациону пресуду. Странке и њихови адвокати били су дужни да положе кауције којима су гарантовали долазак пред суд.

Поступак пред судом је текао по одређеном реду. Прво су говорили тужилац и његов адвокат и саопштили суду чињенице које се односе на спор и којима се објашњава и потврђује одлука коју тужилац захтева, а потом би тужени и његов адвокат изнели своје противљење. Од тог тренутка је почињала да тече парница (литисконтестација). Потом су странке биле дужне да положе заклетву да ће се савесно парничити и да неће шиканирати супротну странку. Та дужност се односила и на адвокате. У наставку поступка, странке су наизменично у својим говорима износиле своје ставове у погледу спорне ствари.

Суд је, на основу посебне одлуке, спроводио доказни поступак. Он је могао да усвоји или да одбије доказне предлоге. Саслушавање и испитивање сведока, поред самих парничара, вршио је и суд, што показује да није имао пасивну улогу у поступку. Судија је могао да поставља питања и да изводи

доказе и о ономе о чему странке нису желеле да расправљају пред судом, а то показује да је суд поступао и по службеној дужности тј. да је имао официјелна овлашћења.

Доказна средства су била: изјаве странака под заклетвом, сведоци, исправе, увиђај, вештачење, заклетва поводом одређених питања. За суд су од значаја биле и индиције. У погледу оцене доказа, више није важио принцип слободне оцене доказа. Судија је био државни службеник и био је везан за упутства која је право предвиђало о томе како треба оценити поједини доказ. Правна правила су рангирала доказе и њихову вредност тако да су исправе имале јачу доказну снагу од сведока. Судија је био дужан да провери да ли су странке поднеле одређене доказе којима је правни поредак поклонио веру и пресуђивао је зависно од тога. Његово уверење о истинитости није имало значај, јер су правна правила предвиђала вредност сваког доказног средства. За овај период римског поступка била је карактеристична тзв. легална (формална) оцена доказа. Суд је доносио пресуду на основу важећег права које је морао да познаје. Пресуда је имала писани облик и јавно је саопштавана странкама.

Незадовољна странка је имала право жалбе (*appellatio*). Жалба се изјављивала усмено, одмах по саопштењу пресуде или писано, у одређеном року. Жалба је одлагала извршење (имала је суспензивно дејство), све док се не одлучи по жалби. О жалби је одлучивао суд вишег степена. Виши суд је отварао расправу по жалби и доносио одлуку. И против те одлуке могла је да буде изјављена жалба вишем суду, тако да је важио принцип тростепеног одлучивања.

И у погледу извршења пресуде у екстраординарном постуку дошло је до промена које су га учиниле ближим савременом начину извршења. Као орган извршења јављао се искључиво чиновник, а извршење је по правилу за објекат имало имовину дужника (реална егзекуција). Кажемо, по правилу, јер је самопомоћ и даље постојала али у законом предвиђеним оквирима.

Период развоја грађанског судског поступка, и посебно извршног поступка као његовог дела, у овом периоду римске историје, може се окарактерисати као делатност римске државе, која се одвијала у константним напорима да у потпуности у своје руке преузме поступак за пружање правне заштите, минимизирајући на тај начин улогу самопомоћи у римском извршном поступку (Игњатовић, 2004:287-309).

5. Правна средства за заштиту субјективних права

Основно средство којим се остваривала правна заштита у оквиру судског поступка била је тужба (*actio*). Све тужбе делиле су се на цивилне (*actiones civiles*) и хонорарне (*actiones honorariae*). Цивилне тужбе су настале обичајем, законом или интерпретацијом. Хонорарне су биле део законодавне активности магистрата.

Actiones in rem биле су тужбе којим се штитило неко апсолутно право. То су биле тужбе из домена статусног, стварног и наследног права.

Actiones in personam су биле тужбе које су служиле за заштиту релативних (облигационих) права.

Actiones stricti iuris била је тужба која је захтевала стриктно поштовање формуле. Тужилац је лако могао изгубити спор због формалности. Да би поспешили правду, правници су увели *actiones bonae fidei*, тужбу путем које је тужилац тражио све што му је тужени дуговао по основу добре вере (*bona fides*).

Actiones poenales су биле пеналне (казнене) тужбе. Оне су биле утврђиване по следећим правилима: 1) казна је увек имовинска и припада тужиоцу; 2) казна се одређује према тежини дела; 3) уколико има више извршилаца дела, сваки дугује пун износ казне; 4) патер фамилиас је могао да плати казну или је могао да преда извршиоца деликта; 5) пеналне тужбе су биле ненаследиве; 6) наплата казне није гасила право на друге тужбе.

Поред *actio*, као основног и редовног правног средства за заштиту субјективних права, римско право познавало је и ванредна средства као што су: *exceptio*, *stipulationes*, *interdictum*, *restitutio in integrum*. Ванредна правна средства за заштиту субјективних права биле су интервенције правосудних органа које су служиле за допуну, побољшање и одстрањивање недостатака грађанског поступка или редовних правних средстава која су била предвиђена за заштиту субјективних права у конкретним случајевима.

Exceptio је био приговор којим је оптужени могао да захтева да судија узме у обзир и оне чињенице које нису биле наведене. Од бројних приговора, најважнији је био приговор *exceptio doli* – приговор којим је странка тврдила да је жртва преваре.

Stipulationes је био уговор облигационог права који је због своје једноставности и апстрактности врло рано добио значајну улогу у решавању спорова. У неким правима претор је прибегавао природним стипулацијама (*missiones in possesionem*) као средством против непослушних странака.

Interdictum је била забрана или наредба која се је примењивала да би се утицало на понашање неког лица. Интердикт је издавао магистрат (претор). У зависности од тога да ли је гласио на једно или оба лица, могао је бити једнострани или двострани.

Restitutio in integrum било је средство којим је претор поништавао дејство неких правних чињеница и враћао на пређашње стање, под условом да су те чињенице доводиле до неправичних последица, па чак и кад су биле у складу са *ius civile*.

И *stipulationes* и *interdictum* и *institutio in integrum* била су преторска средства која је он користио у редовном судском поступку и уз помоћ којих је сам истраживао ствари и доносио одлуке.

6. Закључак

Судски поступак у римском праву је посебно значајан, јер се римско право током свог постојања развијало кроз правну праксу и судски поступак. За римско право је посебан значај имао судски поступак и римско схватање о тужби (*actio*), која је централни појам римског права и поступка. У римском праву није, као у савременом праву, постојала подела на материјално и процесно право, те су институти ових савремених грана права били испреплетани. Извори римског права показују да се постојање неког права и његова заштита заснивала на томе да ли у правним нормама постоји предвиђено правно средство којим се омогућава и обезбеђује заштита одређеног правом признатог интереса. *Actio* је, по схватању римских правника, било право да се од суда захтева оно што тужиоцу припада у конкретном случају по правним правилима. Првобитну заштиту својих права појединац је морао сам да обезбеди, путем самозаштите, што је у највећем броју случајева доводило до низа приватних ратова. Настојећи да спречи приватне ратове, који су се водили за остварење права појединаца, и обезбеди унутрашњи мир, држава је предузимала мере за формирање организоване правне заштите.

Римски грађански поступак, на почетку свог настанка, карактеришу одређене особине заједничке свим народима на истом степену културног развоја. Међутим, временом еволуирајући кроз легисакциони и формуларни поступак, римски грађански поступак развио је нови вид организоване судске заштите кроз екстраординарни поступак. Овај поступак је од значаја за савремени судски поступак, јер представља његову претечу, с обзиром на чињеницу да је у екстраординарном поступку све било у рукама државе. Она је уређивала и прописивала и организациона и функционална процедурална правила чиме је направљен темељ савременом начину суђења и савременој организацији судства.

Литература

Adolf, B. (1991). Encyclopedic dictionary of Roman Law. Philadelphia: American Philosophical society

Благојевић, Б. (1960). Грађански поступак у римском праву. Београд: Научна књига

Игњатовић, М. (2004). Извршење пресуде у римском грађанском поступку. Зборник радова Правног факултета у Нишу. 44. 287-311

Игњатовић, М. (2003). In ius vocatio – позивање на суд. Правни живот, Тематски број, Право и демократска култура. 4(12). 275-285

Маленица, А. (1999). Римско право. Нови Сад: Правни факултет

Мојовић, Н. (2008). Судски поступак у римском праву. Бања Лука: Бесједа

Станковић, Г. (1996). Грађанско процесно право. Ниш: Студентски културни центар

Станковић, Г. (2001). Ново извршно процесно право. Ниш: Удружење за грађанско процесно и арбитражно право

Станојевић, О. (1982). Гајеве Институције (превод), (IV, 183). Београд: Нолит

Станојевић, О. (2001). Римско право. Београд: Досије

Marija Ignjatović, LL.D.
Assistant Professor,
Faculty of Law, University of Niš

Evolutive Development of Civil Procedure in Roman Law

Summary

In this article, the author analyzes the entire course of civil procedure in Roman law, starting from the *legis actio* proceeding to the last *extra ordinem* proceeding. Relying on this analysis, the author points out that the last *extra ordinem* proceeding played a crucial role in the development and regulation of the contemporary civil procedure. In the course of its development, the Roman civil procedure had three distinct forms: *legis actio* proceeding, formulary proceeding and *extra ordinem* proceeding. In this paper, the author elaborates on all three forms of Roman civil proceedings and highlights their basic features. On the basis of the overall analysis, the author concludes that the last phase in the Roman civil procedure (the *extra ordinem* proceeding) is important for the subsequent developments in the contemporary law. In particular, the author analyzes the procedural instruments used in providing relevant judicial protection of individual rights. In that context, the author underscores the fact that the origin of the contemporary civil procedure and the fundamental procedural instruments for safeguarding individual rights are deeply rooted in Roman law.

Keywords: Roman civil proceedings, *legis actio* proceeding, formulary proceeding, *extra ordinem* proceeding, procedural instruments